

A FORTUNATUS-MESE EREDETE.

A Fortunatusról és fiáról szóló német népkönyv reánk maradt alakjában a XV. század közepén keletkezett és 1509-ben jelent meg nyomtatásban Augsburgban.¹ A német földön nyomban nagy népszerűségnek örvendett, majd elkerült az összes európai népekhez s mindenütt szintén igen kedvelté lett. Lefordították minden művelt nyelvre — magyar verses földolgozása még a XVI. századból való (1580 körül), hű (prózai) fordítása 1651-ben jelent meg Lőcsén² — és földolgozták tárgyát még a XVI. században, de a következő századokban is egészen a jelenkorig számosan versben és prózában, elbeszélő és drámai művekben. De a mese eredetével csak a XIX. században foglalkoztak, mióta a német romantikusok fölismerték a népies irodalom termékeinek költői értékét és nagy jelentőségét. Így könnyen érthető, hogy ép a romantikusok feje, Schlegel Ág. Vilmos, volt az első, a ki róla, még pedig nagy magasztalással, szólt,³ mire romantikus társai bővebben foglalkoztak vele, Tieck Lajos (1816) óta pedig ismételtelen földolgozták érdekes tartalmát (részben be nem fejezett) költői művekben.

Schlegel csak röviden szól a népkönyvről; minden további indoklás nélkül megjegyzi, hogy francia regény. E véleménye nem igen talált hívőkre; annál népszerűbb lett a spanyol eredet föltevése, mely főleg Görres Józsefnek a német népkönyvekről írt korszakos műve⁴ óta terjedt el és lett otthonos az irodalomtörténetekben. Grimm Vilmos magát a mesét németnek tekintette, de a népkönyvről úgy vélekedett, hogy népies mondákból első ízben spanyol nyelven szerkesztetett össze. Kevésbé népszerűek lettek Tieck Lajos nézete, mely a népkönyvnek angol eredetet tulajdonított, és Felix Bobertag föltevése, mely görög (bizanci) területen

¹ Legjobban kiadta Hans Günther, Halle, 1914, 157 l.

² Ezt a magyar szöveget kiadta Lázár Béla. Pótkötetek az EPhK.-höz II. 1890, 329—504. l.

³ *Vorlesungen über schöne Literatur u. Kunst III. 1803—1804*, ed. Jak. Minor, 1884, 150. l.

⁴ *Die deutschen Volksbücher*, Heidelberg, 1807, 11. (tévesen 10.) szám, 71—82. l. Szerinte a történet breton eredetű, mert a cselekvény Bretagnéből indul ki; de francziák, olaszok és németek spanyol szövegezésből vették át.

kereste a kalandos történet hazáját.¹ Végre Zacher Gyula 1847-ben kifejtette, hogy mind a mese, mind a népkönyv német eredetűek. Ez a föltevés komoly körökben ma talán általánosan elfogadottnak tekinthető, mivel sem a francia és spanyol, sem az angol és görög eredetet meggyőző vagy csak megnyerő bizonyítékokkal támogatni nem sikerült. Az eltérő vélemények hívei korán észrevették, a mi Benfey után nem volt nehéz, hogy az elbeszélésnek egyes részletei (motivumai) keleten is megtalálhatók, és ismételten utaltak indus vagy arab rokon mesékre vagy vonásokra, melyekben közvetlenül vagy közvetve „forrásokat” véltek fölismerhetni.

A híres mese és népkönyv eredetét első ízben Lázár Béla egy még ma is figyelemre méltó, alapos dolgozatban,² melyre őt én még egyetemi hallgató korában irányítottam, úgy vélte földeríthetni, hogy a regényben található különféle (de nem összes) motivumokat egyenként részletes vizsgálat tárgyává tette, és a kérdésnek utolsó fejtegetője, Hans Günther,³ Lázár tanulmányából kiindulva, ezt a módszert a teljes anyagra vonatkozólag keresztül vitte. Lázár a következő eredményre jutott: »A népkönyvet Németországban, talán Augsburgban, valamely tudós és világlátott férfiú egy keleti eredetű mesének európai motivumokkal való egybeolvasztásával a XV. század közepén írta.« Günther is hasonlóképp vélekedik, de elejti a „keleti eredetet” és erősebben hangsúlyozza, hogy a mű szerzője, a ki csupán szórakoztató és mulattató olvasmányt czélzott,⁴ sokat dolgozott bele könyvébe közismert regékből vagy novellákból és útleírásokból,⁵ valamint saját élményeiből és tapasztalataiból.

¹ Ezt a nézetet, melyre engem a görög regény tanulmányozása vezetett, magam is vallottam már Bobertag előtt és neveztem *Irodalomtörténetemben* (II. 169. l.) „legvalószínűbbnek”. Különb. már Tieck megjegyezte még 1816-ban (*Phantasus* III., 226.), hogy bajos az ilyen történetek eredetét megállapítani, mert a legtöbb mesének alapképzetei minden népnél különböző időkben találhatók.

² *A Fortunatus-mese az irodalomban*, EPhK. Pótkötetei, II. 1890, 335—398. l. (németül: *Ungarische Revue* XIII, 1893 és XIV. 1894), a mese összes régi és modern földolgozásainak tárgyalásával. Pótlékok: EPhK. XVII, 1893. 285. l. (*A német Fortunatus-áramák*) és u. o. XVIII, 1894, 390. l. (*A Fortunatus-mese a francia irodalomban*).

³ *Zur Herkunft des Volksbuches von Fortunatus und seinen Söhnen*. Freiburg i. Br., 1914. — Lázár tizenkét motivumot tárgyal, Günther huszonhatot, de olyanokat is, melyekről „forrást” nem tud kimutatni.

⁴ Herford, *Studies in the literary relations of England and Germany in the 16. century*, Cambridge 1886, a munkában két szerzőt gondolt fölismerhetni: egy egyházi férfit, a ki moralizáló és javító czélzattól írta a népkönyvet, és egy későbbi átdolgozót, a ki a mulattató kalandos anyagra helyezte a fősúlyt. Ez erőszakos föltevést komoly bizonyíték nem támogatja. Nem valószínű Hans Scherer föltevése, a ki Dekker Fortunatus-darabjának kiadásában (*Münchener Beiträge* XXI., 1901., 45. l.) lehetségesnek tart valamely német vagy angol klerikus tollából egy latin Ős-Fortunatust, melyet először spanyol nyelven és e spanyol szöveg alapján utóbb németül átdolgoztak.

⁵ Ilyenekre ismételve hivatkozik a Népkönyv, kifejezetten Johannes Mandevillere (Montevilla), a ki 1372-ben halt meg Lüttichben és kinek *Itinera-*

A kérdés tárgyalásánál legnagyobb nehézséget eddigelé az egyes motívumok 'eredete' és 'őshazája' okoztak. Így azt találták, hogy az egyik elem vagy vonás keleti eredetű, a másik olasz földről való, a harmadik az ókori rómaiaktól vagy a minden ráfogásra alkalmas keltáktól stb. származik, a mit azután a szép-történelmének vagy meséknek bámulatosan gyors vándorlásával szoktak megmagyarázni, ill. valószínűvé tenni. Magától értetődik, hogy ez a magyarázat nem egészen alaptalan, hisz valóban jól tudjuk, hogy pl. Boccaccio (*Decamerone*) vagy Basile (*Pentamerone*) vagy a *Hét bölcs mester* vagy a *Gesta Romanorum* elbeszélései milyen gyorsan terjedtek el Európában, még pedig nem is az irodalom közvetítésével, hanem leginkább szóbeli közlés útján. Mégis, úgy hiszem, ez a magyarázat nem vezet mindig célhoz, mert oly viszonyokat és módokat tételez föl, melyeket csak jóval később a könyvnyomtatás tett valószínűkké, de nem is deríti ki a nevezett gyűjteményekben található egyes mesék eredetét. Sokkal helyesebb, nézetem szerint, ha a népregékből indulunk ki és az irodalmi közvetítést csak másod- vagy harmadrangúnak tekintjük.

A népregéről újabb időben lényegesen átalakult a tudomány fölfogása.¹ A rege eredetét nem látja többé tisztázottnak valamely régi idegen rege kimutatásával, a mi a régibb kutatás veleje és célja volt, mert keresi ezen régi idegen regének is eredetét. A mai fölfogás szerint minden néprege voltaképp műrege, a mennyiben egy ember munkája, a ki különböző regei elemekből többé-kevésbé önkényesen megalkotta (innen az egyes regék nagyszámú változatai), és a tudomány nem annyira ezen kész, befejezett regének eredetére kíváncsi, hanem a tartalmát tevő egyes elemek eredetét kutatja. Ez elemek kétségtelenül az ember természetéből (testi és lelki életéből), részben életviszonyaiból fakadnak, úgyhogy mindenütt feltűnnek, a hol emberek élnek, főleg azonos vagy igen hasonló viszonyok közt, első sorban a kultúrának kezdetlegesebb fokain. E népregei elemeket nem kell valamely népnek más néptől kölcsönöznie vagy átvennie, mert ezeket minden nép minden korban önállóan hozza létre. Kölcsönzés csak ott van, esetleg csak ott nagyon valószínű, a hol ez ősi elemeknek egységes történeté való összekapcsolása vagy összeszerkesztése egy-egy különböző területen létrejött kikerekített, kész népregében azonos.

Ezt a mai tudományos fölfogást kell érvényesítenünk a Fortunatus-mesével szemben is. Kétségtelen, hogy ezen mesének alapmotívuma ősrégi természetű és mint ilyen nemzetközi, helyesebben: általános emberi. Hol nem kívántak volna az emberek, mióta

riusa a XV. század óta egész Európában a legolvasottabb könyvek egyike volt. De lehetséges, hogy a népkönyv szerzője még ezt az útirajzot is csak hírből ismerte, mert kétségtelen, hogy Montevilla műveből több és külön anyagot meríthetett volna.

¹ V. ö. cikkemet: *A néprege eredete*. Budapesti Szemle, 150. köt. (1912), 305—309. l.

emberek vannak, bővös erszényt, melyből sohasem fogy ki a pénz, és láthatatlanná tevő süveget, mely boldog birtokosának megadja a repülés¹ lehetőségét? Ha történetünknek ezen alapmotívumáról azt állítják némely kutatók, hogy az keleti (indiai) eredetű: ez állítás, a mennyiben megokolt, csak azt jelentheti, hogy megtaláljuk keleten is, esetleg már jóval régibb följegyzésekben is, mert keleten is éltek és élnek emberek — de nem azt, hogy az európai szegény halandó ezekre a képzetekre rá nem jöhetett valami keleti 'forrás' nélkül.² Ez alapmotívumhoz, melyhez őt a népnek gazdag és folyton tevékeny képzelete juttatta, kapcsolt azután egy tanult, világlátott augsburgi ember a XV. század közepén egyéb népregei elemeket és ezeken felül olvasmányaiból is egyetmást, főleg útleírásokból összefüggéstelen töredékeket, mert a varázsszükszökök (erszény és süveg) érvényesülését legjobban úgy vélte föltűntethetni, hogy hősét a széles világba küldi és idegen, kalandos viszonyok közt idegen emberekkel hozza kapcsolatba. Anyagát kétségtelenül legnagyobbbrészt szó hagyományból vette, mert a könyvekből való kölcsönzés a könyvnyomtatás előtt csak ritkán mutatható ki, illetőleg tételezhető fel. Ha Népkönyvünknek minél több motívumáról kimutatható (nem mindegyikről sikerült eddig), hogy idegen földön, más népeknél (szóban vagy írásban) szintén megtalálható, ez magában véve még nem bizonyít semmiféle kölcsönzést, hanem kétségtelenné teszi, hogy a kérdéses motívumok népregei természetűek, melyek mindenütt teremhetnek és teremnek is, a hol emberek élnek.

Ily alapon a Fortunatus-népkönyvről a következőket állapíthatjuk meg:

1. A Népkönyv mai befejezett alakjában eredeti német termék, mely Augsburgban a XV. század közepe táján keletkezett, mielőtt Konstantinápoly a törökök birtokába jutott (1453).

2. Idegen forrásáról, melynek esetleg fordítása vagy átdolgozása volna, szó sem lehet, és a régibb fölvevések, melyek francia, spanyol, angol vagy görög eredetűnek tekintették, tarthatatlanok.

3. A Népkönyv magva, a két varázsszükszökről szóló mese, népregei eredetű és egyéb epikus motívumai (a különböző cselek és kalandok) szintén legnagyobbbrészt népregékből származnak.

4. Ez anyaghoz csatolt a Népkönyv szerzője, egy világlátott, tanult férfiú, a ki azonban nem volt (sajnos) kiváló írói tehetség, egyes nem-népregei eredetű vagy természetű elbeszéléseket (vonásokat), melyeket azonban, esetleg egy-két kivétellel, nem az irodalomból, hanem szóbeli közlésből merített.

¹ Hogy t. i. rögtön elkerülhessen a legtávolabbi helyekre is. V. ö. a mér földlépő csizmáról ('Siebenmeilenstiefel') szóló, szintén rendkívül elterjedt regét.

² Lázár pl. mind a két varázsszükszöket keleti eredetűnek tartja és úgy vélekedik, hogy azok Indiából kerültek nyugatra.

5. Irodalmi anyag nála csupán az útirajzokban ismerhető vagy tételezhető föl, noha Augsburgban, a világkereskedelemnek a XV. században egyik virágzó központjában, könyvének ezen (abban az időben igen kedvelt) elemét is könnyen meríthette szóbeli közlésből.

Magától értetődik, hogy azért az egyes elemek föl kutatása vagy kimutatása idegen országokban idegen népeknél nem hiába való fáradozás, sőt érdekes és értékes munka, mely a néplélektan vagy összehasonlító irodalomtörténet szempontjából elismerést érdemel; de nem szabad ez idegen elemeket 'forrásokul' tekinteni vagy föltűntetni, és sohasem szabad felejtetni, hogy a mit mi 'népregének' nevezünk, az voltaképp 'műrege', a mennyiben t. i. mindent, a mi egyes embertől származik, ha nem is tudjuk az illetőnek nevét, 'mű'-alkotásnak tekintünk. Népalkotások csupán a regéknek egyes elemei, melyek a kész, befejezett, kikerekített regékben mindenfelé az egész világon számtalan eltérő kapcsolatban és változatban találkoznak.

HEINRICH GUSZTÁV.
